

Úr és szolga a történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok.
In Memoriam Vári András (1953–2011)
Lords and Servants in History's Unity: Studies on Social History.
Szerkesztette / Edited by: Gyulai Éva. ME BTK TTI, Miskolc, 2014. pp. 149–156.

„Úr és szolga” a paraszti emlékezetben*

CsÍKI Tamás

“Lord and serf” in the peasants’ memory

This study presents some interviews with older people made by ethnographers in the Hungarian villages after the second World War. On the basis of narratives can be examine the peasant (or post peasant’) mentality, cultural perception of social hierarchy and of the relationship between lords and serfs, their attitudes towards authority, as well as construction of identities. Although the descriptions that the historical actors used varied from context to context, they employed binary opposites to represent the social structure (“big and little man”, rich and poor, working and idle people). One of the main theme of the stories is the cruelty of the lords (beating, penalty of the lash), and these texts adapted the motifs of the tales, legends and anecdotes. Other narratives created an influential ideal about the lords’ patriarchal relationship with their peasant proprietors indicating the additional considerations in the regulation of the servants’ life, or revived a noble community as a coherent group bonded by its privileges, political functions and informal connections. The storytelling marked how meanings of social outlook have been produced by public but controlled opinion and communication in former village communities. Finally, the linguistic analysis of narratives provided an opportunity to obtain a clearer picture of the mnemonics and of the relation between experience and memory.

*

A történetírás a jobbágyságot rendi osztályként határozta meg, mivel felette a „földesúri joghatóság (*iurisdictio*) érvényesült, és ennek következményeként személyi és dologi jogaik, helyenként és időnként különféle mértékben, de mindig csonkák voltak, egyébként azonban önálló háztartásuk és gazdaságuk volt.” A kutatás azonban e csoportba tartozók jogállásának és szolgáltatásainak, valamint vagyoni helyzetének differenciáltságát igazolta, azaz – ismét Szabó Istvánt idézve – a „gyakorlati élet ezernyi változatban vetette fel a kategorizálást nehezen viselő eseteket. Mégsem volna helyes feltételeznünk, hogy a jobbágyterminológia a maga korában különösebb zavarokhoz vezetett volna.”¹

Az 1940-es, ’50-es évek fordulóján történeti tudománnyá váló néprajz, mely a két szembenálló társadalmi osztály (a jobbágyság és az őket „elnyomó és kizsákmányoló” nemesség) tézisént adaptálta, a néphagyományt a történelem terrénumába utalta, s az egyéni emlékeket, valamint a hagyományt differenciálatlanul kezelte. A tömegesen gyűjtött visszaemlékezéseket pedig szóbeli dokumentumként, a történe-

* A tanulmány a Bolyai János Ösztöndíj támogatásával, az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoportjának programjában készült.

¹ Idézi BENDA 2008: 47–48.

ti módszer szabályai szerint használta: a múlt kronológiai rendjébe illesztette és forráskritikának vetette alá. E tanulmányban néhány, etnográfusok által készített interjú bemutatásával arra kerestek választ, az 1950-es, '60-as és '70-es évek falusi emberei a jobbágyvilágról, illetve az úrbéres viszonyokról milyen képzetekkel vagy hagyománnyal rendelkeztek, s ennek miféle jelentéseket adtak. Ez azonban nem nélkülözheti az emlékezési és elbeszélésmódok, a narrációk nyelvi-retorikai vizsgálatát sem, ami talán az élmény, a tapasztalat és az emlékezet kapcsolatáról is elárul valamit.

A Szolnok megyei Tiszaigari térszervezet és „erősütemű” kutatása a szocializmus „falusi építését” kívánta támogatni, a gyűjtők figyelme azonban a lokális múltra is kiterjedt. Az interjút Kresz Mária 1949-ben készítette, melyben az 1860-as évekig fennmaradó taksás bérlet elevenedik meg.

„Azelőtt itten taksáltak az uraknak. A nagyanyámtól hallottam. Pedig az én nagyanyámnak az apja, Görbe István, a Székynék volt a taksása. És amiért taksáltak az uraságnál, 15 hold földet kaptak. Este idejöttek az uraságtól, hogy holnap reggel menni kell nekik munkába. Ha nem mentek egy héten kétszer vagy háromszor, akkor avval azt mondták nekik, hogy elveszik tőlük a földet, amiért taksáltak. Tehát kénytelen vót a szegényebb osztály az uraságnak a szavára hallgatni.

Amikor ők taksáltak Székynél, ők voltak testvérek négyen, mind a négyen lányok voltak, aztán ők jártak be az urasághoz taksálni. A taksálás a komesztálásig tartott. Minden zsellérnek volt egy háza, és a ház után kapott egy páskumot, ami megfelel egy kataszteri holdnak. Ezek voltak a zsellérföldek, amit úgy nevezünk, hogy páskum [pascum = legelő latinul]. A jobbágyok olyan elült családok voltak, megvettek egy nagy darab földet, mindig olyat, amin bankadóság volt, és a múlt háború után egy palytából kifizették. Makónak az első világháború után annyi adóssága volt, hogy csak libegett, mint vízen a buborék. És mind kifizette az első világháború után... Az én apám, mikor megnősült, az apja adott egy fél kenyeret, egy bögre zsírt: Ne-sze fiam, ez elég lesz neked egy hétre. A következőre meg keress. Szegény zsellér fia volt.”²

Az elbeszélés fő motívuma az urasághoz fűződő viszony, mely több generáción keresztül, és az emlékező életében is fennmarad.³ Az egyéni tapasztalatok összegződnek családi hagyománnyá („a nagyanyámtól hallottam”), melyben a nagybirtokos Széký család a respektált hatalom folytonosságának szimbóluma lesz.⁴ A munkaviszonyt a személyes alárendeltség jellemzi („Székynék volt a taksása”), a művelésre kapott föld kényszerekkel jár, és kötelező magatartásformákat követel meg (ezek a nyelvhasználatban is kifejeződnek: „mennni kell nekik a munkába”, „kénytelen vót az uraság szavára hallgatni”). De a munkaviszony nemcsak a család státusát határozza meg, hanem az osztályozás, a csoportképzés alapjává válik (*uraság – szegényebb osztály*). Megfigyelhetjük továbbá, hogy a családi és a lokális történet összefonódik, és három nemzedékre terjed ki.⁵ Az elbeszélő múltat az egyes generációk,

² Szabó Pál. NM EA 4107/A

³ Azt is tőle tudjuk, hogy Széký Péter cselédje (kocsisa) volt.

⁴ Vö.: THOMPSON 1963: 345.

⁵ Tiszaigari kutatói a történeti források alapján kiderítették, hogy Görbe István az 1810-es években 1/4 telekkel (7 és fél köblös földdel) rendelkezett, amit 1816-ban az egyik birtokos, Dabsy Dániel foglalt

valamint a tagosítás (komesztálás) és a *zsellérföldek* elkülönítése tagolja,⁶ ami az egyén, illetve a család helyzetét fixálja (zsellér). Ez az identifikációban is tetten érhető: a „mi-érzés” (szegényebb osztály) átalakul a határozottabb „én-identitássá”, amelyben már az öröklés, pontosabban az örökölhető javak hiánya és az önerőből való boldogulás kényszere is szerepet játszik. („Az én apám, mikor megnősült, az apja adott egy fél kenyeret, egy bögre zsírt: Nesze fiam, ez elég lesz neked egy hétre. A következőre meg keress. Szegény zsellér fia volt.”) Ezzel szemben a *jobbágyokat* olyan családokkal azonosítja (az „elült” jelző talán a törzsökösségükre utal), akik a szabad birtokforgalom időszakában vásárlásokkal, méghozzá a tönkrement, adósággal sújtott ingatlanok megszerzésével gyarapították földjüket.

A tiszaiagari munkaközösség egy másik tagja, Katona Imre a falu epikus hagyományait gyűjtötte, amiből a jobbágy-földesúri viszony az előzőtől eltérő reprezentációját, illetve elbeszélésmódjait ismerhetjük meg:

„Vót hajdúí az uraságnak. Akkor ezeket elvitték a kastély udvarára.⁷ Ott aztán a többiek szeme láttára megbotozták, hogy tanuljanak, úk ne essenek olyan vétekebe... Szíkyék mikor renoválták ezt a kastélyt, az izébe, a kandalló kéményibe olyan nagy bótozat vót odabent. Aztán ott tanátak csontvázakat. Állítólag jobbágyok vótak elpusztítva, felkötötték a füstre, ott pusztút el a füstön... Panaszra mentek a jobbágyok, meghallgatták az urak, de többet az nem ment el onnan... Állítólag ottan annak itt a Hót-Tiszaparton vót a kastélya, de sose készült el teljesen.⁸ Ha a cselédség vagy a jobbágyok panaszra mentek ebbe a téglakastélyba, ami a Hót-Tiszaparton vót, ott vót olyan csapóajtó a küszöb alatt. Mikor az irodára hívták a parasztot, belépett, az ajtó becsapódott utána, és ott lent a kaszagép összevagdosta darabokra. És abba az aknába a Hót-Tisza vize be vót eresztve. Onnan ment ki a Tiszára a hulla északnak... A feleségüket, lányukat felhajtották, mikor ilyen összegyövedelek, multságok vótak az uraknál, és meztelenül táncoltatták őket az urak, mikor már berúgtak.”⁹

„Azután az öreg Szíky felállt oda a halom tetejére gukkerral, hogy melyik munkás dolgozik, melyik nem dolgozik. És amelyik nem dolgozott, este behívatta, huszonöt botot kapott, somfabotot, azon meg egymást éri a görcs... Potornai Miklósnak hívták azt az öregembert. Behívták, mert valamit nem jól szólt, aztán behívatta a másik munkással. Hát aszongya: Engem meg akar a nagyságos úr botolni? – Meg bizony, kapsz huszonöt botot, amir így beszéltél. Hát aszongya: Bizony úristen, csak egyet tud a faromra ütni. – Hát mir? – Hát azír, mer én oda fosok, a többit a fosra veri... Tegyük fel, az én feleségem szép asszony vót. Valamelyiknek megtetszett, üzent nekie: Mátáma este gyere be! Ne mondd meg az uradnak, mert nem adok neki munkát, hanem huszonöt botot. – És huszonöt botot vágtak rá az urára, ha megmondta a felesége, hogy mit csináltak vele.”¹⁰

el. Görbe ezután válhatott Széky taksásává. KARDOS 1997: 63.

⁶ Ez 1860 körül zajlott, az elbeszélő „pontosan” emlékszik a szétosztott föld nagyságára.

⁷ Az engedetlen jobbágyokat. (Katona Imre megjegyzése.)

⁸ Józsa György nemesnek. (Katona Imre megjegyzése.)

⁹ Emódi István (sz. 1891.) NM EA 4094–4097. KATONA 1950: 76–80.

¹⁰ Tóth Béni (sz. 1899.) NM EA 4094–4097. KATONA 1950: 76–80.

A birtokviszonyok „igazságtalanságának” vagy a 19. századi allodizáció során a jobbágytelkek „erőszakos” elfoglalásának és az azt követő hosszú birtokpereknél¹¹ nincs nyoma a szóbeli hagyományban, annál inkább része az uraságok kegyetlensége, a fegyelmezés és a büntetés változatossága. Ezek közül kiemelkedik, és talán helyi „specialitás” a jobbágyok füstre akasztása (a kéménybe kötötték őket), ami a rémhistóriák, a mesék és a balladák, esetleg a ponyvairodalom motívumaiból táplálkozhatott (pl. a kaszagép és a befalazás).¹² Ugyancsak folklorizálódott Potornai Miklós története, aki a földesúri önkényt kicselező furfangos népi hős igari alakjaként lép elének,¹³ és akinek az esetét az 1950-es évek emlékezője – miként feltehetően elődei – jóízűen, párbeszédekkel adja elő. Nehéz lenne kideríteni, ezeknek az elbeszéléseknek volt-e valóságeleme, vagy pusztán fikciókkal van dolgunk, inkább az „elnyomottság-tapasztalat” nyelvi objektivációját érdemes megfigyelni. Dramatizált jelenetek, plasztikus képek idézik fel a földesurak végletekig felnagyított kegyetlenségét és rémtetteit, időnként diabolizált alakját, ami a hatalmi viszonyok mentális elfogadásának, a megélt sérelmek feloldásának és a verbális elégtételnek, továbbá az emlékezetben való megőrzésének és a továbbörökítés hatékonyságának egyaránt az eszköze lehetett.

Ne feledkezzünk meg azonban a büntetések okáról sem. Az adatközlők által elmondott történetekben ez legtöbbször a dologtalanság, a hanyag munkavégzés (nem differenciálva a robotban és a saját gazdaságban végzett, pontosabban el nem végzett munka között¹⁴), ezenkívül a templomban való illetlen viselkedés¹⁵, a lopás és az urakkal szembeni engedetlenség. Innen nézve a büntetések változatos formái az erkölcsi és hatalmi rend falusi megszilárdítását és fenntartását, a parasztok nevelését (társadalmiasítását) célozták, állandósága pedig, ami a Széky család 18–19. századi generációihoz kapcsolódott, mintha ennek csekély eredményét mutatná.

Kizárólag efféle rémtetteket követték el az uraságok a jobbágyokkal szemben? Morvay Judit 1958-ban a Nyitra megyei Szolcsányon (Solcany, Szlovákia) egy 80 éves szlovák parasztember szavait rögzítette.

„Itt Odescalchi volt az uraság. A gazda képviselte a családot az uraság felé is. A vagonát nem ihatta el, mert ezt az uraság nem engedte. Az ételeket is a gazda osztotta el... Ma már nincs meg az öregeknek ez a nagy tisztelete, mert a gazda már nem hatalom. Fiait, menyéit, családtagjait megverhette. Ha nagyon engedetlen volt valamelyik családtag, a gazda jelentette az uraságnak. Az uraság becitálta az engedetlen fiút, és 12 botot kapott a deresen. Aki nem akart beilleszkedni a családi közösségbe, azt az uraság így fizette ki... A gazda akkor úzhette el valamelyik családtagját, ha az uraság is megengedte. Az uraság minden nagyobb tettebe beleszólt a gazdának, még a házasságot is be kellett jelenteni. Ha a gazda és valamelyik családtag fia között kibékítette-

¹¹ Erről: KARDOS 1997: 49–50.

¹² KATONA 1950: 77.

¹³ Az ürülékkel befröcskölés, mint lefokozó gesztus, a középkori népi kultúra egyik kedvelt (főleg verbális) motívuma. BAHTYIN 2002: 160–161.

¹⁴ További példák: „A régi urak azt, aki nem dolgozott, megkorbácsolták vagy kikötötték”, „Ezt a jobbágyokat ostorral ütötték, karikással. Biztosan nem akartak dolgozni.” KATONA 1950: 76–77.

¹⁵ „Oszrt megkorbácsoltatta szegény jó édesapámat is. Bement [az uraság] a templomba, oszrt beszélgett valaki, valamit rosszul szólt. Aztán 25 botot veretett rá, oszrt véres gatyával ment haza az idesanyjához, pedig nem is ő vót.” KATONA 1950: 76.

tetlen ellentét volt, akkor, ha a fiatalember szorgalmas, jó, kötelességtudó ember volt, kapott házhelyet az uradalomtól, és azon házat épített, új nagycsaládot alapíthatott. A nagycsaládok fát is kaptak az urasági erdőkből, mert az uraságnak érdeke volt, hogy a jobbágy meg legyen elégedve. Az uraságnak még abba is lehetett beleszólása, hogy ki legyen a gazda.”¹⁶

Az 1870-es években született adatközlő a jobbágyvilágra legfeljebb a szájhagyomány révén „emlékezhetett”, és időtudata minden bizonnyal nem a történeti kronológiát követte.¹⁷ A szövegben az uraság a családélet erkölcsi rendjének ellenőrzőjeként és az atyai tekintély szavatolójaként, erősítőjeként jelenik meg (a részegeskedést éppúgy megbüntette, mint a fiúi engedetlenséget), ugyanakkor a családi konfliktusok megoldója is. Házhellyel biztosította ugyanis az arra érdemes, szorgalmas és kötelességtudó fiatalok családalapítását, illetve önállósodását, ezenkívül a falusiaknak tűzfát adományozott. Nincs nyoma viszont a narrációban földesúr és jobbágy „antagonisztikus” ellentétének, és az uralom sem a földesúri joghatóságból eredő járadékoltatásban, hanem a napi cselekvésekben és interakciókban, az egymást feltételező, bár nem egyenrangú gazdai és földesúri hatalom kapcsolatában nyilvánul meg. A patriarchális földesúr tehát (akinek a karaktervonásai a szájhagyományból és talán az Odescalchiak későbbi generációihoz fűződő személyes emlékekből tevődnek össze) a parasztok társadalmi világának a részese, amire a szöveg struktúrája is utalhat: a gazda és az uraság tekintélye összefonódik, igaz, az adatközlő úgy érzékeli, hogy az 1950-es években az előbbi „hatalma” és az ebből eredő „tisztelete” már a múlté.

Magyarországon az európai viszonylatban is nagyarányú nemességen belül kiemelkedő volt a csupán armálissal rendelkezők vagy a kisbirtokokon gazdálkodók száma, akik életmódja – a néprajzi kutatások szerint – a parasztokéhoz hasonult. Ez igazolta a nemesi múlt 19–20. századi emlékeinek gyűjtését, amely a közösségi kapcsolataikat is magába foglalta. A következő interjút Szabó László az 1970-es évek közepén az egykori kurialista faluban, a tiszazugi Csépan készítette.

„A magatartásuk, a beszédük, a viselkedésük nagyon elvált a többi emberétől. Ők töltötték be Csépa községben a vezető szerepet. És a családból választották az őhözjuk illő embereket. A családjára nagyon sokat adtak. Közéjük más ember nem juthatott be. Azt mondták, csak a Palotayak, a Czuczok, a Tercsiek meg ilyenek lehetnek még kisbírók is. Más nem oda való. Voltak azért olyan emberek, akik feltörték magukat, és bátran oda mertek menni a Tanácsházához. Ilyen volt az én nagyapám is, az pásztoember volt. De mikor voltak ezek a nagy választások, a nagyapámat még Szolnokra is elvitték hintóval. Olyan nagy becsülete volt. De eszé is volt. Élettapasztalata. És azt nem verte ki a halóverejték, ha be kellett menni a főjegyző úrhoz. Hanem bátran közéjük ment, és nagy tiszteletben is tartották. De máskülönben így tisztségbe beválasztani: birtokossághoz, meg ilyenekhez, csak a familia. Azok maradhettek. De az egyháziak is: mind azokból voltak. És hát ezért egy kis

¹⁶ Josef Ondrus. Az interjú Márkus Mihály tolmácsolásával készült. NM EA 6954.

¹⁷ A település földesurái, a szövegben említett Odescalchiak között ráadásul egy anekdotikus, a folklorizációra kitűnően alkalmas figurát találunk. A reformkorban Nyitra megyébe telepedő és Szolcsányban kastélyt építő Odescalchi Ágost fia, a történettudomány, valamint a heraldika és a genealógia iránt érdeklődő Arthur (1837–1925) a közeli Szkiczón lovagvárat rendezett be, vendégeit ágyúlovásokkal fogadta, a cselédséget pedig ósmagyar ruházatba öltöztette. SZINNYEI 1891–1914. IX. (Odescalchi Arthur szerémi herceg-címszó)

gyűlölet más emberekben is élt. Hát mért csak éppen a Czuczok vagy mért éppen a Palotayak vagy mért csak éppen a Tercsiek, és így zúgott a nép egy kicsikét. Érezte magát az a másik ember is olyan embernek, aki éppen helyet foglalt...

Úgy tartották, hogy ők egy fokkal különb emberek, mint mások. És ezt tudták éreztetni is. Már benne volt a beszédjükben: olyan bölcsen beszéltek. Megfontoltan, lassan, komótosan beszéltek, nem kapkodtak. Egy fokkal okosabbak voltak, mint mások. És tényleg azok is voltak. Aztán hétköznap is az utcán jobban voltak öltözve, bot a kezében, szép tajtékpipa, ami elárulta, hogy ő gazdálkodó ember, nemes ember. Ebből már látszott, hogy ő följáró ember. Nem úgy nevezték, hogy tanácsbeli vagy tanácstag, hanem följáró ember. Egy bizonyos távolságot tartottak más emberektől. Megkövetelték a tiszteletet, azt, hogy előre illedelmes köszöntsék őket: Dicsértessék a Jézus! A legtöbb ember nem is nagyon mert bemenni a tanácsházára. Sokan egyenesen féltek a főjegyző úrtól, meg a följáróktól. A főjegyző úr, mikor ült az asztalnál, nagy tekintély volt. Mikor belépett az a szegény ember, először a szemüveg fölött nézett rá, utána meg alatta. Elüvöltötte magát: Te mit akarsz! Akkorra a szegény embert a halóverejték már verte kifelé. Az anyád ide-odaját. Ahogy a főjegyző káromkodott. Kitakarodj! Mondta aztán, mikor hazament a szegény ember: Hallod-e anyus, mikor én bementem... Én többet az életbe nem megyek a tanácsra. Látod milyen vizes az ing rajtam? Nem is ment többet. Ugyanakkor a nemesek! Azokkal egy szív, egy lélek volt, azzal a főjegyző mindig megértette magát. Azokkal ő is tisztelettel beszélt.”¹⁸

A két világháború között a három és félezer lakosú Szolnok megyei Csépan a földbirtok nem differenciálta jelentősen a lakosságot, a legnagyobb gazdaságok területe sem haladta meg a 20–30 kataszteri holdat.¹⁹ Nem ez minősíti a nemeseket sem, bár az emlékezetben a nemes ember és a gazdálkodó ember képzete összefonódik. Sokkal inkább a családi múlt („a familiára nagyon sokat adtak”), a viselkedés, a gesztusok, a beszédmód, valamint a kiválóságtudat és az exkluzivitás („közéjük más ember nem juthatott be”), amit az öröklődő hatalmi pozícióik is erősítenek. Az elbeszélő szerint generációról generációra közülük kerültek ki a kisbírók, az egyháziak és a közbirtokosság vezetői, mint a községhez „feljárókat” bizalmas viszony fűzte őket a falu elöljáróihoz, azaz a származás és a kiváltságok, a formális és az informális kapcsolatok, valamint az uralmi pozíciók jelölik ki a helyüket a falusi struktúrában.

Nem egy elitekről szóló szociológiai értekezést, hanem egy személyes visszaemlékezést olvastunk ezúttal, érdemes ezért a szöveget is szemügyre vennünk. Családok jelennek meg az elbeszélésben (a legrégebbi, a hagyomány szerint a települést alapító famíliákról van szó),²⁰ és az emlékek többször képszerű jeleneteket idéznek fel („hétköznap is az utcán jobban voltak öltözve, bot a kezében, szép tajtékpipa, ami elárulta, hogy ő gazdálkodó ember, nemes ember”). De a narráció mintha az egykori kurialista falu közvéleményének hatására is utalna, amely a nemesek kiválóságának tudatát megteremtve és fenntartva, a társadalmi hierarchiát elfogadottá

¹⁸ Rozmics Péter. SzDJM NA 2412–85. Az elbeszélő nagyapja, miként a szövegből kiderül, pásztoember, neki néhány hold földje volt, és bognármunkákat végzett.

¹⁹ SZABÓ 1982: 239.

²⁰ SZABÓ 1882: 235–239.

teszi („azt mondták, csak a Palotayak... lehetnek még kisbírók is”, „úgy tartották, ők egy fokkal különb emberek... és tényleg azok is voltak”). Bár ez alighanem elfojtott indulatokat váltott ki, látens (és mentális) konfliktusokat eredményezett („és hát ezért egy kis gyűlölet más emberekben is élt”).

Az etnográfus az adatközlőt a nemesekről kérdezte, aki azonban – hogy a különbséget kiemelje – másokat is megelevenít. Az elénk táruló társadalomkép dichotomikus (nemesek/gazdák – szegény emberek), a distinkció lényege a szituatív viselkedés, a helyi hatalomhoz (a tekintélyhez) való viszony különbözősége. Az előbbieket magatartása a tanácsházán természetes, az utóbbiakra a kisebbségre, illetve a feszélyezettségre, sőt ennek látható tünete („halóverejték”) a jellemző.

E mozzanatok megjelenítése talán a leginkább fejtorésre okot adó részlete az elbeszélésnek, ami az identitás vagy az identifikáció képlekenységére és változatos narratív eszközeire hívja fel a figyelmet. Az emlékező nagyapja pástorember, akít az említett szituatív viselkedés minősít („voltak azért olyan emberek, akik feltörték magukat, és bátran oda mertek menni a Tanácsházához. Ilyen volt az én nagyapám is”), és aki ezáltal a nemesekkel vagy a „feljárókkal” lesz egyenrangú.²¹ Az apa és a beszélő (*őmaga*) nem része a történetnek, mely a befejező szakaszban, megismételve és kiegészítve a korábbi motívumot, párbeszédekkel kelti életre a *főjegyző úr* és a *szegény ember* közötti, majd az azt követő otthoni jelenetet. („Mikor belépett az a szegény ember, először a szemüveg fölött nézett rá, utána meg alatta. Elüvöltötte magát: Te mit akarsz! Akkorra a szegény embert a halóverejték már verte kifelé...”). Az epizód egészen élethű és élményszerű, konstruáltsága mégis bizonyosnak látszik. Csak találgathatunk, hogy az emlékező által megélt, ám egy másik személyre projiciált érzés, esetleg a másik helyzetébe való beleérzés szándéka ihlette (ami az én megkettőződéséhez vezethet, de ugyanúgy az identifikáció eszköze is lehet),²² vagy a hatalmi viszonyra vonatkozó tapasztalatát jelenítette meg a fiktív történetben.

Ugyancsak nehezen megválaszolható, hogy a társadalmi struktúra tekintélyelvű, bizalmatlansággal terhelt megjelenítésében a jelen (az 1970-as évek) megélt interakcióinak vajon miféle szerepe lehetett. Annyi azonban nem vitatható, hogy az ily módon elénk táruló múlt nem csupán a halmozódó tapasztalatokkal azonos, abban az érzelmeik és ítéletek is helyet kapnak. Ezért az élmény (vagy a tapasztalat) és annak elbeszélése közötti kapcsolat legfeljebb áttételes,²³ ami teret enged az önazonosság megteremtésének. Ez az identitás a csépai adatközlő esetében, úgy tűnik, nem épül többre, mint a foglalkozásuk, a vagyoni helyzetük, a lakóhelyük vagy az életmódjuk szerint sem meghatározott *szegény emberektől* való elhatárolódásra.

A tanulmányban csak néhány szöveget idéztem, ezekben a letűnt társadalmi világ hagyományos percepcióját figyelhettük meg, ami a „kis- és nagyemberek”, az urak és uraltak – akik dolgoznak, és akik számára dolgoznak – dichotomikus rendjére vezethető vissza.²⁴

²¹ A megbecsülés „jele”, hogy „Szolnokra is elvitték hintóval”, ami a képviselőválasztásokra való szervezett szállításra vonatkozhat. SZABÓ 1982: 270.

²² TENGELYI 2007: 222–223.

²³ GYÁNI 2010: 216.

²⁴ E társadalomkép kulturális tradíciójáról: OSSOWSKI 1973–1974: 30–39.

Mindez különböző elbeszélésmódokban jelenik meg, így láttunk példát a múlt folklorisztikus és a családi hagyományokból eredő megjelenítésére, de az elnyomottságot kifejező és önazonosságot teremtő fikcionalizált történetre is.

Források

NM EA = Néprajzi Múzeum, Budapest, Ethnológiai Adattár
SZDJM NA = Szolnoki Damjanich János Múzeum, Néprajzi Adattár

Hivatkozott irodalom

- BAHTYIN 2002
BAHTYIN, Mihail: *Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Osiris, Budapest
- BENDA 2008
BENDA Gyula: *Zsellérből polgár. Keszthely társadalma, 1740–1849*. L'Harmattan, Budapest
- GYÁNI 2010
GYÁNI Gábor: Az elbeszél és az elbeszélhetetlen történelmi idő. In: GYÁNI Gábor: *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Nyitott Könyvműhely, Budapest. 208–217.
- KARDOS 1997
KARDOS László: *Tiszaigar. Egy tiszántúli falu életrajza, 1744–1944*. Mentor–Szanator, Budapest
- KATONA 1950
KATONA Imre: A jobbágyok és cselédek büntetésének emléke a tiszai epikus hagyományokban. *Ethnographia* 61/1. 75–80.
- OSSOWSKI 1973–1974
OSSOWSKI, Stanislaw: Az osztálystruktúra dichotomikus felfogása. In: FERGE Zsuzsa (szerk.): *A társadalmi struktúra és rétegződés*. Tankönyvkiadó, Budapest. 30–39.
- RICOEUR 2001
RICOEUR, Paul: A narratív azonosság. In: LÁSZLÓ János–THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijárat, Budapest. 15–26.
- SZABÓ 1982
SZABÓ László: Csépa község társadalma. In: BARNA Gábor (szerk.): *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népéletéből. I.* Damjanich János Múzeum, Eger–Szolnok. 227–278.
- SZINNYEI 1891–1914
SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái I–XIV*. Hornyánszky, Budapest
- TENGELYI 2007
TENGELYI László: *Tapasztalat és kifejezés*. Atlantisz, Budapest
- THOMPSON 1963
THOMPSON, Francis: *English Landed Society in the Nineteenth Century*. Routledge, London